

A FÖLDRAJZI OKTATÁS A PIARISTA ISKOLÁKBAN AZ ELSŐ RATIO EDUCATIONIS ELŐTT.

A XVIII. század közepén a hazai katolikus jellegű felsőbb tanintézetek háromnegyed részében a jézustársaságiak és a kegyesrendiek tanítottak. A jezsuiták mögött magyar földön akkortájt némi megszakítással majdnem kétszázados mult állott.¹ Iskoláik legnagyobb részét az ország nyugati városaiban, a Felvidéken, Erdélyben és Horvátországban találjuk.² Ismeretes, hogy oktatásuk egyik jellemző vonása az egységre való törekvés volt. Ez megnyilvánult abban is, hogy a gimnáziumi oktatást csupán az ismeretek teljességét (*universitas scientiarum*) nyújtó egyetem egyik részének tekintették. Ennek megfelelően iskolarendszerükben az alsó fokozat (*studia inferiora*) mellett, amelynek főcélja a latin nyelv elsajátítása, megkülönböztethetjük a középső vagy filozófiai fokozatot (az előbbivel együtt *facultas artiumnak* is nevezik). A tanulmányok betetőzését a teológia jelentette. A tanulmányi rendet mind a három fokozatban sokáig a Ratio Studiorum szabályozta. Az osztrák örökös tartományokban és hazánkban a XVIII. század első felében egyre követelőbbben jelentkező korkivánalmak hatása alatt a Ratio részben helyet engedett a Molindes-féle változatnak. Az új típus engedményeket tett részben a gimnáziumban fellátható osztályokra, részben a tanítandó tárgyakra vonatkozólag. Megengedte, hogy a teljes ötosztályú, illetőleg az előkészítőül szolgáló *parvá*-val együtt hatosztályú gimnáziumok mellett összevont osztályúakban is történhessék a tanítás s az eddigi tárgyak mellett a gyakorlati jellegűek, közöttük a földrajz, szintén szóhoz juthassanak. Egyébként a Ratio intézményeit, ifjúsági szerveit mindenütt megtartotta. Ennek következtében továbbra is megmaradtak a Mária Kongregációk és az annyira kedvelt ifjúsági színelőadások, az Akadémiák és disputák, legfeljebb azzal a változással, hogy a hazai történelemből, a csillagászatból és a földrajz köréből vett tételek fejtegetésével új szín jelentkezett bennük.

A jezsuiták első megtelepedése után magyar földön nyolc évtizedre jelentek meg a piaristák. Az ellenreformáció hatalmas szellemi áramlata érezhető a XVII. században megalakult első négy piarista iskolán. A podolini, privigyei, breznóbányai és pozsony-szentgyörgyi intézet minden kiválósága mellett is nemzeti művelődésünknek akkoriban csupán még szerény tényezője.³ A század-

¹ Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Budapest, 1881. I. k. 195. l.

² Hets J. Aurelián: A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén. Pannonhalma, 1938. 15. l.

³ Friedreich Endre: A piarista iskola a XVII. században. Magyar Középsiskola, III. k. 425. l.

fordulón, 1701-ben megnyílik ötödik intézetükként a nyitrai. Ezzel azután kétirányú szerencsés fejlődés indul meg. Egymásután alapítják újabb és újabb iskolákat, főleg az alföld nagy paraszvárosaiban (Nagykároly, Debrecen, Kecskemét, Kalocsa, Szeged). Az újonnan létesült intézetekben pedig az oktatást gátló felkelések és országos járványok után egyre fokozódó és mélyülő munka vette kezdetét, amely III. Károly és Mária Terézia alatt mindinkább a nemzeti szellemű irányzat szolgálatába szegődött. 1766-ban a rendnek hazánkban már 14 teljes gimnáziuma van. Míg a XVII. században az iskolák külső szervezete, az osztályok elnevezése, száma, az ifjúsági színvonaladások rendszeres gyakorlása és ugyancsak az ifjúsági Mária-Társulatok még teljesen a jezsuita iskolákra emlékeztettek, a XVIII. század első negyedétől kezdve egyre több bennük az új vonás. Jelentkezett ez egyrészt a gimnáziumi tanfolyamra előkészítő *parvista* tagozat felosztásában. A szegedi iskola *Catalogus Juventutis-a* 1728-ban már *maiores et minores parvisticae*-ről tesz említést. Hozzájuk csatlakoztak csakhamar a még alsóbb tagozatot képviselő *conjugisták* és *comparatisták*, akik a mai tanulmányi rend szemüvegén át nézve bizony kissé furcsa közösséget alkothattak, mert az egykorú írások szerint nyolc és tizenhat év közötti növendékek tartoztak közéjük. Nagy előnyére vált a piarista iskoláknak az is, hogy a nevezett század közepétől kezdve egyes kiválóbb tagjai, pl. a két Cörver testvér, Bajtay Antal¹ rendszeresen látogatták az olasz és francia egyetemeket, honnan nemcsak alapos tudást hoztak magukkal, hanem megismerkedtek a külföld pedagógiai mozgalmával is. A tapasztalatból, azaz iskolai gyakorlatból és a külföldön látottak kritikai mérlegeléséből született meg 1753-ban a Bajtay-féle *Methodus*², amely az első tanügyi kódexünk, a Ratio Educationis előtti idők egyik legfigyelemreméltóbb alkotása, majd négy évvel később, 1757-ben Cörver *Methodus instituendae juventutis apud Scholas Pias-a*. Ebből, valamint a 9 évvel később megjelent *Norma Studiorum*-ból,³ mint a helytartótanács rendeletére válaszul adott hivatalos okiratból eléggé megállapíthatjuk a jezsuiták és piaristák tanító eljárása közötti különbséget. A kor nevelésügyi mozgalmainak tanulmányozói ismételten rámutattak már arra, hogy ez főleg a számtannak, a hazai történelemnek és a földrajznak fokozottabb mértékű tanításában jelentkezett. Minket ezen a helyen közelebbről a földrajz érdekel.

A XVIII. század közepén a földrajzban különben is jelentős változás észlelhető. Már az előző században megkezdődik a külön-

¹ A. Horányi: *Scriptores Piarum Scholarum*, Budae, 1808. Pars I. 76., 388., 584. l.

² Részletesen ismerteti *Miskolczy István*: A piaristák 1753-i tanügyi reformtervezete. Magyar Középiskola, III. k. 87—93. l.

³ *Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, 1899. I. k. 150. l.

bőző címek alatt megjelent kompendiumokban a *Geographia veteris* és a *Geographia nova* elkülönülése. Ennek megfelelően a Pomponius Melát, Ptolemaioszt és Pliniust változatos kommentárokkal kísérő tankönyvekben egyre több helyet foglaltak el első sorban a politikust és historikust érdeklő újkori részek. Ennek a fejlődésnek beszédes bizonyítéka a haderwicki, majd később leydeni tanárnak, Georgius Horn-nak,¹ aki különben magát még *professor Historiarum, Politices* et *Geographiae*-nek nevezi, klasszikus *Orbis Pictus*-a, de még inkább a lipcei egyetem volt növendékének, később a hamburgi iskola tanárának, Johannes Hübner-nek: *Kurtze Fragen aus der Alten und Neuen Geographie biss auf gegenwärtige Zeit* c. munkája.² Ez az elkülönülés a XVIII. században még inkább kiélesedik. A hasznossági, utilitarisztikus szempontoktól és elvektől irányított éleltszemlélet ugyanis a földrajzban is éreztette hatását a feldolgozásban és a tanításban egyaránt. Büsching szelvében ismert és korában sokat forgatott *Erdbeschreibung*-ját »Von den Nutzen der Erdbeschreibung« c. fejezettel kezdi. Az olvasó úgy érzi, mintha Tomka—Szászky *Introductio in orbis hodierni Geographiam Praecognitá*-jának sorait hallaná: »Usus Geographiae est multiplex. 1. Historicus, cum, in historiarum lectione, tum, in narratione rerum novarum, percipitur. 2. Politicus, partim, in notitia status civilis, partim in bellica observatur expeditione. 3. Oeconomicus, non solum in negotiatione, verum, in artium et opificiorum tractatione etiam, obtinetur. 4. Sacer, in historia Biblica et ecclesiastica, pervidetur. 5. Litterarius, in notitia rei litterariae et peregrinatione erudita, animadvertitur.«³

A XVIII. század közepén tehát az előző időkkel ellentétben a földrajz már szélesebb körökben az általános műveltség és érdeklődés tárgya. Részben ezzel magyarázható, hogy az iskolai tárgyak sorában is egyre gyakrabban szerepel. Márki Sándor szép tanulmányban foglalta össze az erre vonatkozó adatokat. Ezek figyelembevételével állíthatjuk, hogy a soproni és eperjesi protestáns iskolák filozófiai,⁴ tehát felső tagozatán már a XVII. század végén tanítottak geográfiát. A XVIII. században pedig a grammatikai és humanista, tehát az alsóbb tagozatokban hazánk legkülönbözőbb iskoláiban földrajztanítás is folyt. Így pl. a sárospatakiról Csécsi

¹ Hans Mewes: Beiträge zur Geschichte des geographischen Unterrichts an der Universität Leipzig von der Gründung bis zum Ende des 17. Jahrhunderts. M. Dittert Verlag, Leipzig, 1938. 55—57. l.

² Kurt Himer: Geographie im Schulunterricht des 18. Jahrhunderts. Geographische Zeitschrift, 1935. 101—111. l.

³ Szépen elemzi ezt a változott szemléletet E. Wisotzki: Zeitströmungen in der Geographie. Leipzig, Duncker Verlag, 1897. 110—112. l.

⁴ Márki Sándor: A földrajz tanításának története Magyarországon. Földrajzi Közlemények, 19. k. 1891. 268—288. l. és Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története. Budapest, 1927. 317—19. l.

János és Vecsei Pap István, a besztercebányai és a pozsonyi iskoláról Bél Mátyás nevével kapcsolatban említik ezt. A debreceni kollégium kiváló professzora, Maróthy György 1741-ben terjesztette elő *Opiniones*-ét¹ s ebben azt ajánlja, hogy szerda és szombat délután játék helyett az ifjúságot aritmetikával, históriával, geografiával és művészi énekléssel lehetne foglalkoztatni. A kollégiumnak 1770-ben jelenik meg a *Methodusa*. Ez általános utasításokat ad a tanításra vonatkozólag és tantervkészítési elveket sorol fel. A tanítás sorába felveendő tárgyak között már a földrajz is szerepel. A földrajz tanításával akár mint kötelező, akár mint rendkívüli tantárgyval különben a jezsuita iskolákban is találkozunk. A rend vezetése alatt álló zágrábi iskola számára Phiaczevich Jakab, az intézet tanára már 1714-ben *Compendiosae Explicationis Geographiæ* címen kisebb kompendiumot ad ki. Nagyszombatban pedig 1745-ben ismeretlen szerzőnek *Geographia Globi Terraquæsi Synopsis* címen jelenik meg munkája. Élegendő azonban végiglapoznunk a lapalji jegyzeteket, máris meggyőződünk róla, hogy ez szintén jezsuita tanár munkája s a földrajz iskolai tanítását célozza. Adataink vannak továbbá arra vonatkozólag is, hogy az ú. n. ifjúsági akadémiák előadásai során földrajzi tartalmúak is szerepeltek,² így pl. Pozsonyban 1739-ben, Nagyszombatban pedig 1742-ben.

Ezek után tehát semmi különöset sem találhatunk abban, ha a piarista iskolákban ebben az időben már földrajzot tanítottak. Megtették ezt más iskolákban is. Így kívánta a korszellem. Vannak adataink arra vonatkozólag, hogy egyes iskolaalapítók ezt nyíltan is megkövetelték. Migazzi Kristóf bíboros pl. 1762-ben, amikor megnyitja az általa alapított Collegium Pauperum Nobiliumot, a piarista atyáknak átadja az intézet magakészítette szabályzatát. Az abban tanítandó tárgyak sorában a földrajzot is felsorolja. Tanítását azzal indokolja, hogy a tanulók olyan dolgoknak az ismeretével gazdagszanak, amelyek nem tudása illetlen volna egy nemes ifjúhoz, továbbá olyanokéval, amelyek az ország bármely részében foglalatostkodó ember számára ha nem is szükségesek, de nagyon hasznosak.³ Mária Terézia pedig a piaristák vezetésére bízott váci Teréziánium alapítólevelében kiköti »ut non modo ad docendas humaniores Scholas, verum ad altiora etiam studia, præcipue autem Philosophicum, Mathematicum, Chronologicum, Geographicum et Heraldicum tradenda vel maxime idonei Professoris seligantur.«⁴

Egészen más jelentőséget nyer azonban a piaristák földrajzi oktatása, ha a vázolt körülmények és keretek között azt vizsgáljuk,

¹ L. bővebben Nagy Sándor: A debreceni református kollégium. I. k. 1933.

² Hets J. Aurelián i. m. 62. l.

³ Kispartú János: A váci Theresianum története. Vác, 1922. 29. l.

⁴ Kispartú János: i. m. Mellékletek, V. 1.

hogy mit tanítottak. Erre vonatkozólag az előbb idézett Methodus ad felvilágosítást, továbbá a váci Teréziánium tanterve, amelyet az alapítólevélben jelzett tárgyak figyelembevételével szintén a piaristák készítettek. Éppen ez az utóbbi szolgálhat egyúttal bizonyítékul abban az irányban, hogy ezen a téren a rendben volt már egy kipróbált és bevált rendszer. *E szerint a földrajzot már az alsó, ú. n. grammatikai tagozaton tanították és Magyarország földrajzával kezdték.* Ugyanitt tanították a hazai történelmet. A Methodus azonban megkívánta, hogy a történelemtanítást előzze meg a földrajzé. A földrajzból — míg jobb könyvet nem írnak — a Szászkyét lehet használni, de le kell fordítani magyarra, illetőleg németre, hogy a fiúk ne küszködjenek a latinnal, melyet még nem értenek. A földrajzba Magyarországnak megyékre osztott térképét kell beilleszteni s az ország politikai földrajzát is mellékelni. Az iskolákban nagy falitérképeket kell kiakasztani. A poézis osztályában, tehát a középső tagozaton hetenkint háromszor előadandó a kozmografia, négy térképen a világ négy részének a felosztása.¹

Ezek szerint tehát a piarista iskolákban a földrajz tanítását hazánk ismertetésével kezdték. Ezt kívánta már egy századdal előbb Comenius, ennek fontosságát hangoztatta a nagy nevelők közül Pestalozzi és Salzmann, a geografia régi írói közül pedig Neander és Gedicke. Érdekes, hogy egy negyedszázad múlva a Ratio Educationis is ezt rendeli el. A piarista iskolák e szerint ezen a téren megelőzték első tanügyi kódexünket. Kérdés most már, mi indíthatta a szabad oktatás virágzása idején a rend akkori tanárait a tananyagnak ilyen modern elvek szerinti elrendezésére. Kétségtelen, hogy szerepe volt benne az újkori nevelésügyi elméleteknek, amelyekkel a rend külföldön tanult tagjainak volt alkalmuk megismerkedni. Sokkal inkább közrejátszott azonban a gyakorlati, mindennapos élet szükségleteinek kielégítése. Ha összevetjük a XVIII. századból származó Catalogus Juventutisok statisztikai adatait más iskolák megfelelő kimutatásával, bámulatos egyezést találunk a tanulók tagozatonkénti eloszlására vonatkozólag. A parvisták és principisták osztályaiba, tehát a kezdő tagozatba még sokan járnak. A grammatista és syntaxista osztályokban azután a létszám hirtelen megcsappan. A szegedi iskolában pl. 1728-ban 43 parvista iratkozott be, principista már csak 16, grammatista pedig 14. 1748-ban a parvisták és principisták osztályaiba 160 tanuló jár, míg a másik kettőbe, nevezetesen a grammatista és a syntaxista osztályba már csak 67. 1777-ben a megfelelő adatok 170 és 60. Ezek a számok még érdekesebbé válnak, ha egyúttal a tanulók származására is tekintettel vagyunk. Ezen tagozatok tanulóinak túlnyomó többsége ugyanis az iskola székhelyéről való. Nagyon tanulságos, ha ugyanakkor a magasabb osztályokat, tehát a poeták és rhetorok

¹ Miskolczy István i. m. 91. l. és Kisparti János i. m. 60. l.

osztályát nézzük ebből a szempontból. Itt a helybeliek számban már alulmaradnak, helyüket átadják a távol vidékekről jötteknek, akik a kisebb városok kevesebb osztályú iskoláit elvégezve olykor messze földre vándoroltak tanulmányaik befejezésére. Mikor tehát a piarista iskolákban az alsó tagozaton Magyarország földrajzát tanították, akkor éppen annak a társadalmi rétegnek földrajzi ismeretkörét gyarapították, amely az írás, olvasás és számolás elemeinek elsajátítása után a gyakorlati, tehát iparos, kereskedő és mezőgazdasági pályákon helyezkedett el. Mai szemmel nézve mindenestre sokkal helyesebben jártak el, mint azok a korabeli iskolák, amelyek földrajz címén ezen a fokozaton Európát és az idegen világrészeket tanították. Hogy a legtöbb helyen, ha egyáltalában tanítottak rendszeresen földrajzot, ez az utóbbi eljárás dívott, annak bizonyítására szolgálhat Márki Sándor idézett értekezésén kívül Tomka—Szászky említett munkája, amely bevezető, általános földrajz után mindjárt Európával ismerteti meg a tanulmánygyót. Magyarország földrajzának a kezdő fokon történő tanításában végül nem szabad megfeledkeznünk arról az erős hazafias szellemről sem, amely éppen az időtájt jelentkezett erősebben a honi földrajzi irodalomban. Találónak mutat reá Csaplár Benedek az akkori idők piarista iskoláinak hazafias szellemére. »A többi közt egy compendiuma Magyarország földrajzának — írja — homlokán viseli a jelmondatot: *O cara Patria, quae me genuisti, dulcis Pannonia*. Bél Mátyás pedig, — folytatja — ki az ily honismét tárgyaló művek kutfőjéül szolgált, Prodromusában Cicero eme mondatával buzdít a honisme tanulmányozására s megszívlelésére: »Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares, sed omnes omnium caritates patria una complexa est.«¹ Azt hiszem, hazánk földrajzának és történelmének már az alsó tagozaton történő rendszeres és ilyen szellemű tanításával a piaristák szintén hozzájárultak ahhoz, hogy a nemes patinájú »hazafias« jelzöt a közvéleményben kiérdemeljék.

Tankönyvül Magyarország tanításához a Methodus — miként említettük — Tomka—Szászky Jánosnak latinnyelvű földrajzát ajánlja, amely 1748-ban jelent meg Pozsonyban. Ennek előszavát a barokk kor legnagyobb geografusa írta, Bél Mátyás, aki különben a szerzőnek tanára is volt. Benne felsorolja azon külföldi munkákat, amelyek alapján az Introductio készült. Ezek alapján meggyőződhetünk, hogy a kor színvonalán álló, komoly munka. A magyarországi rész megírásában a szerző Bél Mátyás *Notitiae Hungariae Novae*-ját és *Kurtze Einleitung zur Geographischen Kenntniss von Ungarn*-ját használta. Korszerűsége, tudományos tartalma és megbízhatósága mellett különben az is bizonyítékul szolgálhat, hogy a

¹ Csaplár Benedek i. m. 29. 1.

Ratio Educationis is ezt ajánlja, s a magyar nyelven megjelent későbbi földrajzokban, pl. Ferenczy János (Buda, 1825) vagy Váradi Baranyi László (Pest, 1795) művében még mindig kimutatható a hatása. Magyarországot, Erdélyt és Horvátországot a 433—543. lapon, tehát 110 sűrűn nyomott nyolcadrétű lapon ismer-teti, ami megtanulásra egy kissé sok. Csakhogy nagyszerű módszerrel van megírva. Minden egység végén ugyanis jelezve van, hogy mi a *pensum minus* és a *pensum minimum*. Bars megyét ismertető részében pl. 17 helységet említ a rávonatkozó tudnivalóval. Ebből azonban a *pensum minus* csak 9, a *pensum minimum* csupán 3 adatot kíván. Semmi kétségünk sem lehet aziránt, hogy a tanárok ebből a könyvből csak a *pensum minimum*okat s itt-ott a valamivel nagyobb *pensum minus*okat diktálták le s követelték meg tanítványaiktól. A jobb tanulók azután e *compendium*okhoz csatolták az olvasmányok alapján készített kivonataikat, amint más tárgy keretében is szokás volt.¹ A tanultakról gyakran az ifjúsági akadémiák keretében a nagyközönség előtt is számot adtak. A szegedi *Catalogus Juventutis*ban olvassuk pl. az 1756. évről a grammatikai osztállyal kapcsolatban: »*hos docuit P. Emmanuel Perez, cum quibus produxit Actionem, item 3 Academias Historico-Geographicas, quibus addidit totidiem dialogos.*«

Az akadémiákról szólva feleletet adhatunk mindjárt a következő kérdésre: Milyen volt a poéták osztályában a földrajzitanítás. Az akadémiák ugyanis a piarista iskolákban kezdettől fogva fontos szerepet játszották. A rend alapítója nem helyeselte az iskolai színjátékok rendezését, ezért helyettük az akadémiákat ajánlotta, ahol a tanulók végzett tanulmányaik alapján különféle dolgozataikat adták elő, majd vitatkozásokat tartottak.² Az ünnepélyesebbekre meghívták a város előkelő közönségét, néhány lapnyi nyomtatványon tájékoztatást adtak a szereplő személyekről s a tárgyalás alá kerülő tételekről. Az akadémiákon olykor földrajzi tételek is szerepeltek. Petrik ismert bibliographiájában is említ egy földrajzi akadémiát.³ Volt tanárom és rendtársam, boldogult Német Károly gyűjtéséből került hozzám egy ilyen, amely a szakemberek előtt eddig még nem ismeretes. A negyedrétű, négy lapnyi, szép kiállítású nyomtatvány a jezsuiták nagyszombati nyomdájában készült 1754-ben. Címe: »*Academia Geographica in qua ex Prolusione, Doctrina Globorum, Coelestis, & Terraquaei: item Tabularum universalium Geographicarum, atque ex Resolutionibus nonnullorum Problematum Cosmographicorum Examen publice sustinent Anno MDCCLIV. Mense Augusto Die VIII. Nitriae. Convictus Mattyasovszkiani nobilissimi.*«

¹ Csaplár Benedek i. m. 29. l.

² Prónai Antal: A piarista iskolák kezdete. Budapest, 1899. 70. l.

³ Petrik Géza: Magyarország bibliographiája 1712—1860. Budapest, 1888. 12. l.

alumni ordíne, ut sequuntur.« A helyzet megértéséhez tudnunk kell, hogy Mattyasovszky László szepesi származású nyitrai püspök 1705-ben kelt végrendeletében 6000 arany forintot hagyományozott azzal a céllal, hogy abból Nyitrán konviktust építsenek Liptó, Trencsén, Turóc, Szepes és Árva megyékből való elszegényedett nemesi családok fiai részére. A konviktus vezetését a kegyesrendiekre bízta.¹ Az említett évben ennek a nemesi konviktusnak növendékei közül 17-en rendezték a földrajzi tárgyú akadémiát. A szereplők között két Keglevits gróf, az Andrássi, Schaffrath és Barthodeczky bárói családok egy-egy tagja s még 12 nemes fiú szerepelt, közöttük nem egy, még ma is ismert család tagja (pl. Rédeki, Rakovszki, Szentiványi, Kencsei).

Hetven tétel került megbeszélésre, mégpedig négy csoportban. Az első hat kérdés bevezető jellegű volt s a tanév folyamán tanul-takról akart rövid áttekintő, összefoglaló vázlatot adni ilyen kérdések feltevésével: Mi a különbség a kozmografia, geografia, chorografia, topografia és hidrografia között? Melyek a földrajz segédtudo-mányai? Kik voltak a görögök, rómaiak, franciák, spanyolok és belgák nevezetesebb geografusai? Feltűnő, hogy a németek nincsenek megemlítve. Talán magyarázatát adja némileg a következő kérdés: A XVI. és XVII. század folyamán mennyi idő alatt és kiknek vezérlete alatt hajózták körül a Földet? Úgy látszik tehát, hogy geografusok néven itt elsősorban utazókról és felfedezőkről lehetett szó. A következő 23 kérdés a csillagászati és matematikai földrajz-nak akkoriban igen kedvelt területére vezet. A kérdéssorozat a föld és éggömb — sphaera armillaris — közötti különbség feltevésével kezdődik s folytatódik a csillagászati alapfogalmak meghatározását puhatólókon át (pl.: Mi az egyenlítő, délkör, állatöv, napéjgyenlőség, valódi és látszólagos horizont, zenit és nadir, szélességi és hosszúsági kör?) a csillagászaton alapuló időszámításig. Majd az földgömbre térelődik a figyelem, és sorra kerülnek a következő fogalmak: tengely, sark, térítőkörök, éghajlati övek, a mellett- és ellenlákók (*perioeci, antioeci*); milyen övekben élhetnek azok, akik egy év folyamán ascii-k, amphiscii-k és heteroscii-k, azaz délben nincs árnyékuk, az árnyékuk az év egyik részében észak, máskor meg dél felé mutat s végül akiknek az árnyékuk állandóan a déli, illetőleg északi irány felé mutat? Az idetartozó kérdéseket befejezik a földrajzi helyek hosszúságát, szélességét és sarkmagasságát tartalmazók, azaz a helymeghatározásra vonatkozóak. A harmadik csoport 43 kérdése az évi anyag zömét, dandárját óhajtja felvázolni, a világrészekről tanultakat szándékozik bemutatni. Hogy ezt sikeresen megtehesse, először az alapfogalmak bemutatását tűzi ki célul. A növendékeknek választ kell adniok ilyesfajta összetartozó kérdésekre: Mi az óceán, tengérszoros, öböl, sziget, félsziget, hegy-

¹ Csösz Imre: A kegyestanítórendiek Nyitrán. Nyitra, 1879. 132. 1. Magyar Paedagogia XLVIII. 3.

fok, estuárium, zátony és szirt, vagy pedig: mit nevezünk imperiumnak, regnumnak, republikának, civitasnak, urbsnak, metropolisnak, emporiumnak, oppidumnak, pagusnak, coloniának és végül villának? Ezeket hallva az embernek önkénytelenül a múlt század végének földrajzi szemléltető táblái jutnak az eszébe, ahol mindezek természetes környezetükből kiszakítva és egymás mellé zsúfolva voltak ábrázolva. Az alapfogalmakat követi a kontinensek bemutatása. A kérdésekre adott feleletekből megtudjuk a földségek nevének jelentését, a földségek alakját, világhelyzetét, éghajlati övekbe való tartozását, a legkisebb és legnagyobb sarki magasságukat, azaz a legdélibb és legészakibb pontjukat, hosszukat és szélességüket mér-földekben kifejezve. Folytatólag a kontinenseket felosztjuk politikai szempontból. Elsoroljuk császárságaikat, királyságaikat és fejedelemségeiket, szemlét tartunk határaik és folyóik felett. Megenlíttjük nevezetesebb tengerszorosaikat, félszigeteiket, szigeteiket, hegyeiket, tűzhányóikat és vadonaikat (*sylvas*). Befejezésül lakóik eredetéről, szokásairól, nyelvéről és vallásukról nyerünk tájékoztatást, az idegen világrészeknél természetesen még a kereszténységgel való kapcsolatukról. A kérdéseknek negyedik csoportja a földgömbbel és térképpel végezhető gyakorlatokkal foglalkoztatja a szereplőket. Ki kell számítaniok pl. valamely adott hely földrajzi helyzetét, két hely egymástól való távolságát, meg kell mutatniok a Nap helyét a tavaszi és őszi napéjegyenlőség idején, az egyik hely óraidejéből ki kell számítaniok egy másik helyét, meg kell mutatniok a földgömbön valamely helynek a mellett-, ellenlakó és ellenlábás pontjait. Mindez természetesen csak úgy volt lehetséges, ha a megfelelő szemléltető eszközök is rendelkezésre állottak.

Áttekintve ezt a földrajzi anyagot, első észrevételünk az, hogy aránylag sok benne a *doctrina sphaerica*. Ez különben a földrajzi oktatást hosszú századokon át jellemezte. A XIII. században a Szigetország York grófságában állította össze először Joannes de Sacrobosco, Ptolemaios arab közvetítésű Almagestje és a hozzá-készült szintén arabnyelvű kommentátor, az Alfagán alapján. A XIV. század folyamán Megenburgi Konrád átdolgozásában már a német iskolákban is tanítják. A XVI. században Melanchthon a *Libellus de Sphaerá*ról nagy elismeréssel nyilatkozik és úgy találja: »necesse est eum rebus optimis refertum esse«. Hatása érezhető a XVII. század két elterjedt könyvén, nevezetesen Blebel Tamás *De sphaera seu Primi mobilis Rudimentis Libellus*-án és a jezsuita Riccioli *Novum Almagestum*-án. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a XVIII. század iskoláiban még mindig ilyen bőven tanítják. A Ratio Educationisban azután már alig szerepel a földrajzzal kapcsolatban. Módszertani szempontból a második érdekesség, hogy a földségeket már bizonyos rendszer, szisztéma, szkéma szerint tárgyalja. A földrajzi oktatásban ez a törekvés a XVI. század végével indul meg, Michael Neander *Orbis terrae partium succinta ex-*

plicatio-jával (Lipcse, 1582). Itt minden egyes megtanulandó földdarab bemutatása ú. n. dicsérettel (*laus-szal*) kezdődik. Ezt követi a terület felosztása részekre, politikai, közigazgatási alapon, majd a nevesebb városok, folyók és hegyek elsorolása s végül a néprajzi tudnivalók felsorakoztatása. A következő században elmarad a bevezető *laus*, a vezérszószerűen elsorolt természeti tényezők mellett, minők a hegyek, folyók, éghajlat, már bővebb méltatásban részesülnek az ember és alkotásai, főleg a gazdasági és katonai vonatkozásúak. A XVIII. század második felében azután megjelennek már a »divisiones naturalesek« és egy század mulva az ezeket alkotó elemekben a vizsgálódó elme az okozati összefüggéseket keresi. A fenti vázlat azonban meggyőzhet arról, hogy ez a törekvés a középiskolai földrajztanításban a Ratio Educationis előtti időkben még nem volt meg. A földségek és országok területi beosztása még mindig közigazgatási és politikai alapon történt.

A vázolt tananyaggal kapcsolatosan érdeklődésünk tárgya lehet még, hogy milyen tankönyvre támaszkodtak. Erre határozott választ nem adhatunk. Hübnernek külföldön szélteben elterjedt, 36 kiadásban csaknem 100.000 példányban megjelent s angol, holland, francia és orosz nyelvre lefordított tankönyve semmiesetre sem, hisz ezt a magyarországi könyvrevizorok a tiltott könyvek közé sorolták. Tomka—Szászky fentebb említett munkája pedig más tárgyalási sorrendet követ a földségek bemutatása során. Legvalószínűbb, hogy a délnémetországi jezsuita iskolák számára készült Rudimenta geographicá (Augsbug, 1738) használhatták.

A grammatikai és poetikai osztályokon kívül néhány piarista iskolában filozófiai tagozat is volt. Ebbe a rendi növendékeken kívül világiak is jártak. A tanított tárgyak között a földrajz már külön nem szerepel. A középponti helyet a bölcelet foglalta el. Fináczy Ernő *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* c. munkájában a piarista iskolákban tanított filozófiát részletesen ismerteti. Fejtegetéseit abban foglalja össze, hogy ez a korabeli többi szerzetesiskolákban tanított filozófiától lényegesen különbözött. Inkább eklektikus volt, mint új rendszer. Igyekezett Galilei, Gassendi, Cartesius, Newton, Wolff és Leibniz tanait² a régiekével összeegyeztetni, oly módon azonban, hogy sem az egyházi dogmákkal, sem pedig a szentatyák tanításával nem került összeütközésbe. Törekvésüknek meg is lett a kellő sikere. Hatásuk alatt a hatvanas évektől kezdve már a jezsuita iskolák is kezdték tanítani, főleg a logikai és fizikai részét. Mellékesen megjegyezzük, hogy ezt az összeegyeztetést célzó filozófiát a magyar piaristák olasz testvéreiktől tanulták. Corsini Edward olasz piaristának, a nápolyi, később

¹ Franz Pahl: Geschichte des naturwissenschaftlichen und mathematischen Unterrichts. Verlag Quelle & Meyer. Leipzig, 1913. 231. l.

² Fináczy i. m. 160—163. l.

a római egyetem bölcelettanárának volt tanítványa Cörver Elek és Bajtay Antal. Ők hozták hazánkba s kezdték először tanítani.

Mit tartalmazott ez a studium? Erre feleletet adhatunk részben a nyilvános ünnepélyek keretében bemutatott ú. n. védelmezett. tételek alapján. Fináczy Ernő is ismertet ilyen *Selectae positiones*-eket tartalmazó nyomtatványt. Német Károly gyűjtéséből hozám került két piaristának, Cetto Benedeknek és Lihan Paulinnak egy-egy ilyen vitatételcsoportha; amelyről Petrik munkája szintén nem tesz említést. Érdemes mindkettőt összevetni a Fináczy könyvében közölttel. A tartalmi beosztás nagyjában megegyező. Kezdődik a logikával, majd a metafizikán és fizikán keresztül eljut a matematikához. Földrajzi szempontból sok figyelemreméltó részt tartalmaz. Lihan Paulin növendékei pl. a matematika keretében ilyesfajta földrajzi tételeket vitatnak meg: »Telluris figura est sphaeroidalis, II. Quo major est distantia Stellae a Tellure, eo minor est illius parallaxis. III. Invenire quantitatem diametri telluris, VI. Mappam geographicam particularem delineandi modum demonstrari, VII. Distantiam duarum stellarum observare.« A *Physica generalis* és *Physica particularis* c. fejezet is telve van olyan részletekkel, amelyekkel tárgyunk tanulmányozói ma az általános földrajzban találkoznak, így pl. a légkör magasságának, a köd képződésének, a források keletkezésének, az eső létrejöttének, a villámlásnak, az üstökösöknek, a föld mágneses tűneményének s hasonlóknak kérdésével. Egyik-másik tétel megfejtése még ma is helytálló. Pl. a 103. tételé: »At de fontium origine longe luculentior est ratio: nam cum multis argumentis, tum Hydrostaticis principiis convicti eam plerumque ad vapores, pluvias et nives revocamus.« Az ilyesfajta tételek fejtegetésével nagyszerű alkalom kínálkozott, hogy a régebben tanult földrajzi anyagot felfrissítsék s egy nagyobb szerves egységbe beilleszthessék.

Fejtegetésünk összefoglalásaként a következőket mondhatjuk. A Ratio Educationist legalább is negyedszázaddal megelőzve a piarista iskolákban már rendszeres földrajztanítás volt. Kezdődött.

¹ Az egyiknek címe: »Benedicti Cetto Cler. Reg. e. scholis Piiis phil. et math. prof. publ. Propositiones Philosophicae et diversae matematicum quas publice defendit et demonstravit eruditus, ac pereximus dominus Joannes Farkasdi illius auditor Pestini in auditorio publico Scholarum Piarum, Anno MDCCLXIII. ad VIII. Kal. Sept.« A nyolc lapnyi nyomtatvány Eitzenberger Antal nyomdájában készült. A másiknak a címe: »Propositiones ex Universa Philosophia Selectae, quas in Collegio Magno-Karoliensi Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum Publice propugnabant. Martinus Kruzi a S. Urbano, Eusebius Risinger a S. Aloysio, Bartholomaeus Francz a B. J. Calas., Tobias Mohoritz a S. Raphaelae, Glicerius Schwartzl a S. Joann. Bapt., Stephanus Pallya ab Assumpt. B. M., ex institutionibus P. Paulini Lihan a Nativitate B. V. M. philosophiae, et geometriae professoris Anno MDCCLXI.« A 20 lap terjedelmű nyomtatvány Pap István nyomdáját dícséri.

az alsó grammatikai tagozaton hazánk tárgyalásával, folytatódott a poeták osztályában a világrészek geográfiai képének az akkori módszer szerinti megrajzolásával és a csillagászat elemeinek közlésével. Betetőzést nyert a filozófiai tagozaton egy bölcséletileg megalapozott világkép nyújtásával, amely ellenmondás nélküli egységben igyekezett szemlélni a megszentelt multtal szervesen összefüggő, folyton újabb és újabb ismereteket nyújtó környezetet.

Karl János.

AZ ÉRTELMI NEVELÉS KÖZÉPISKOLAI FELADATAI.

A nevelés feladata az, hogy a tanulót erőinek és képességeinek összehangzatos kifejlesztésével az élet céljainak megvalósítására alkalmas, értékhordozó, művelt személyiséggé alakítsa. Az erre szolgáló tudatos nevelőhatások között döntő jelentőséget azoknak a tevékenységeknek tulajdonítunk, amelyek az értelem útján törek-szenek a személyiség kialakítására. Az értelemre ható nevelői tevékenységeket, amelyeknek ilyenképen a nevelés területén uralkodó és középponti helyzetük van, az értelmi nevelés fogalmával jelöljük. A lelki egység és a nevelés egységének gondolatából következik azonban, hogy ez a jelölés csupán az értelmi jelenségek szempont-jából való csoportosításra vonatkozik, és nem célja az, hogy a nevelésnek ezt az ágazatát merőben elkülönítse.

Az értelmi nevelés elsősorban a nevelés szolgálatába állított tanítás, röviden nevelő-tanítás vagy oktatás útján történik. Ez abban különbözik a pusztán tanítástól, hogy az ismeretanyag elsajátítását nem tartja végső célnak, hanem a nevelés eszközének.

Az értelmi nevelésnek tulajdonítjuk elsősorban az értelem fejlesztését. Ide tartoznak azok a léleknevelő mozzanatok is, amelyek az oktatás folyamán az oktatás tárgyául szolgáló művelődési értékekből áramlanak a tanulóra.

Az oktatás mint az értelmi nevelésre irányuló tevékenység két-féle feladatot tűz maga elé: a tárgyi és az alaki képzés feladatát. Az előbbinek célja azoknak az ismereteknek közlése és elsajátítása, amelyekre a tanulónak az általános műveltség megszerzése, valamint a felsőbb tanulmányokra való előkészület szempontjából szüksége van. Az alaki képzés célját a lelki tevékenységek gyakorlásában, a szellemi erők kifejlesztésében, tehát a lelki magatartás formálásában jelölhetjük meg. Ez a két feladat kölcsönösen kifejlesztíti egymást és egységes hatásában a további szellemi munkára való nevelés szolgálatában áll. Az oktatásnak nem lehet célja, hogy minden szükséges ismeretet közöljön, fel kell tehát ébreszteni a tanulóban a készséget, fogékonyságot, ki kell fejleszteni a képességet arra, hogy önálló szellemi munkával egészíthesse ki ismereteit,